

Znanstvena konferenca
ob 80. obletnici konca druge svetovne vojne

Celje in leto 1945

Povzetki

Znanstvena konferenca
ob 80. obletnici konca druge svetovne vojne

Celje in leto 1945

Povzetki

Muzej novejše zgodovine Celje
12. maj 2025

Program konference

ponedeljek, 12. maj 2025

8.00–9.00 ———

Prihod udeležencev z možnostjo ogleda razstave avtorja dr. Tončka Kregarja
Konec vojne, živel mir! Celje 1945

9.00–9.30 ———

POZDRAVNI NAGOVORI

dr. Tonček Kregar,
direktor Muzeja novejše zgodovine Celje
prof. dr. Ludvik Toplak,
rektor Univerze Alma Mater Europaea
mag. Damir Žerič,
predsednik Zgodovinskega društva Celje
Matija Kovač,
župan Mestne občine Celje

9.30–12.00 ———

moderator: dr. Tonček Kregar

UVODNI PANEL

prof. dr. Božo Repe
Konec druge svetovne vojne in današnji svet

dr. Bojan Godeša
Od naroda obsojenega na smrt do genocidnega naroda – sodobni trendi v gledanju na drugo svetovno vojno doma in svetu

dr. Aleš Marđetko
Položaj in vloga Celja v strukturi nacistične uprave na Spodnjem Štajerskem

dr. Daniel Siter
Kulturbund v Dravski banovini in Celju v retrospektivi 80. obletnice: vloga, pomen, posledice in povojna usoda

dr. Aleksander Žižek
»Prepričevanje«. Delovanje Štajerske domovinske zveze na Celjskem 1941–1945

dr. Bojan Himmelreich

Letalski napadi na Celje med drugo svetovno vojno

Boris Hajdinjak

Celje in Auschwitz leta 1945

12.00-12.30 ———

ODMOR

12.30-14.50 ———

moderator: mag. Damir Žerič

dr. Blaž Torkar

Zaključne operacije JA in osvoboditev Slovenije

dr. Mateja Čoh Kladnik

Celje 1945: represija povojnih dni

prof. dr. Mitja Ferenc

Demokratska Slovenija in prikrita grobišča. Prikrita grobišča 80 let od konca druge svetovne vojne in 35 let od »spravne« slovesnosti v Kočevskem Rogu

dr. Dunja Dobaja

Ukradeni in pozabljeni otroci

dr. Marta Rendla, dr. Mojca Šorn, dr. Andrej Pančur

Celjanke, Celjani in Celje kot žrtve druge svetovne vojne

dr. Jure Krajšek, dr. Maja Bausovac

Sledovi druge svetovne vojne v »arheološkem zapisu« celjskega mestnega jedra

dr. Tonček Kregar

Vojna v vitrini: Muzejsko soočanje z dediščino in zapuščino druge svetovne vojne na primeru Muzeja novejšje zgodovine Celje

14.50 - 15.20 ———

RAZPRAVA

15.30 ———

KOSILO ZA REFERENTE

Celje in leto 1945

Povzetki

Konec druge svetovne vojne in današnji svet

»Zgodovina je grobnica plemenitih iluzij« (Paul Valéry)

I. Slovenski odnos do druge svetovne vojne

Z nekaj pretiravanja, a niti ne preveč, lahko rečemo, da se je druga svetovna vojna končala na slovenskih tleh. Sam pripadam generaciji, ki se je rodila in oblikovala v novem povojnem redu in živela z iluzijo, da bo mir večen in nas v socialistični Jugoslaviji čaka le še napredek. Pol svojega življenja sem preživel v naraciji, da smo Slovenci iz vojne izšli kot zmagovalci in dobili republiško državnost, iz katere je izšla današnja (bolj kot ne, žepna) samostojnost. In drugo polovico v naraciji, da je v resnici šlo za spopad med komunisti in njihovimi nasprotniki, da so se kolaboranti le branili pred komunistično grožnjo, kolaboracija je bila »taktična nuja«, okupacija pa zgolj kulisa. Tudi v zgodovininopisju se je udomačilo relativiziranje okupatorskega nasilja, teza, da so imeli pravico »vzdrževati red in mir« (tudi s streljanjem talcev), pripisovanje nasilja zgolj partizanom, razglašanje, da so »krvniki«. Doživel sem, in doživljam, interpretacije, da smo zaradi povojnih pobojev in obračunov Slovenci nekaj posebnega, celo, da smo »genocidni narod«. Izkrivljena samopercepcija o slovenski »posebnosti« je sicer značilna za mitologizirano interpretacijo narodne zgodovine v celoti. A tudi sedanjosti, čeprav smo se v nasprotju s tem ideološko in razvojno sami postavili v sivino povprečnosti bivših držav Vzhodnega bloka. Pri povojnih obračunih ima percepcija »posebnosti« v odnosu do nekdanjih okupatorjev, pa tudi znotraj Evropske unije, mazohistične prvine in Slovenijo v že sicer podrejenem odnosu do njih postavlja v še slabši položaj. T. i. »komunistične zločine« je skrajna slovenska desnica s pomočjo nekaterih zgodovinarjev spravila v diskurz evropskih institucij, pri čemer o ideološki opredeljenosti govori že uporaba (zloraba) terminologije. Nihče od njih v zvezi z zločini zahodnih zaveznikov še ni uporabil izraza »zločini liberalnega kapitalizma«, kar bi bilo v ideološkem smislu adekvatno »komunističnim zločinom«. Navznoter pa se nedvoumno zgodovinsko dejstvo, da so bili partizani stvarni zmagovalci, preusmerja k poražencem, ki so v novoreku postali »moralni zmagovalci«. Tak pogled je bil ustvarjen s pomočjo filtriranja zgodovinskih dejstev in z uporabo načela izolirane zgodovine (»zgodovina osame«). Izkrivlja zgodovinsko analizo in ignorira širši evropski in svetovni kontekst. Pripeljal nas je do družbenega stanja, v katerem ne vemo več, na kateri strani smo bili v času druge svetovne vojne. Ali pa nam je za to povsem vseeno. Stari svet se pred našimi očmi podira, tako kot se je predvojni generaciji. A v nasprotju z njo, ki je znala slediti duhu časa, si izboriti prostor pod soncem in zagotoviti prihodnost naslednjim generacijam, ostajamo zazrti v osemdeset let stare spore. Brez volje, energije in družbenega soglasja, kaj naj

bi sami s sabo. Le z nekim praznim upanjem, da bodo za nas poskrbele mediokritetne evropske elite, enake »mesečnikom« iz časa prve svetovne vojne, ki so EU v nekaj letih pripeljale na rob nove vojne in obstoja.

II. Evropska povojna stvarnost

Po drugi svetovni vojni je bila Evropa v popolnem kaosu in poligon maščevanja (Churchillova doktrina »maksimalnega uničenja«, totalno bombardiranje mest brez vojaškega pomena, načrtno izstradanje nekaj sto tisoč nemških vojakov, prisilno delo »razoroženih sovražnih enot« - kot so jih definirali v izogib Ženevskim konvencijam, sovjetski gulagi za nemške ujetnike, »purge sauvage« v Franciji, obračuni s kolaboracionisti na Nizozemskem in Norveškem ter v Belgiji, s fašisti v Italiji ...). A hkrati selektivna denacifikacija (uporaba nacistov po vojni v ZDA in Veliki Britaniji, odprte poti za njihov pobeg). Milijoni ljudi so se selili: nemški izgnanci, repatriiranci, begunci pred novimi režimi ali maščevanjem, Judje ... Številne države so bile v ruševinah, politična oblast se je vzpostavljala na novo, hkrati pa so povsod potekali krvavi obračuni, politična in etnična čiščenja. Kriminal, plenjenja in nasilje so bili splošno razširjeni, saj je bilo orožje na voljo, oblast pa šibka. Črni trg je cvetel, lakota in pomanjkanje sta bila vsakdanja. V nekaj letih je nato prišlo do stabilizacije, predvsem zaradi zunanjih sil, ZDA in Sovjetske zveze, ki sta želeli nadzor nad svojimi vplivnimi območji, države so vzpostavile policijo, sodstvo in nadzor nad družbo. Kje je bila tu Slovenija, povedo iskrene besede Otona Župančiča na drugem zasedanju SNOS-a jeseni 1946: *»Kdor pride iz tujine od koderkoli, nam zatrjuje z veliko prepričevalnostjo, da v nobeni deželi, ki jo je prizadela vojna vihra, ni toliko reda in dela, predvsem pa toliko volje do dela in veselja do življenja sploh, kot pri nas«*. Danes zamolčana tokrat resnična slovenska posebnost.

III. Povojna ureditev sveta in njene posledice

Povojno ureditev so zaznamovali bipolarnost in hladna vojna, nastanek Združenih narodov, dekolonizacija, vzpostavitev vojaških zavezništev, NATO (1949) na zahodu in Varšavski pakt (1955) na vzhodu, prvi koraki k povezovanju evropskih držav, kar je kasneje vodilo do nastanka Evropske unije, gospodarska obnova in Marshallov plan, socialistični tip gospodarstva (v Jugoslaviji samoupravljanje), hitra industrializacija in tehnološki razvoj, ekonomska globalizacija (IMF, Svetovna banka, GATT- WTO), t. i. welfare state 1950-1970 (»zlata doba kapitalizma«) ... Osemdeset let po koncu druge svetovne vojne povojni red, ki je temeljil na dominaciji ZDA, ne obstaja več, nastajajo novi centri moči. Najverjetnejši scenarij je vrnitev k medvojni sceni »velikih treh«, tristranski svet, v katerem bodo ZDA, Kitajska in Rusija oblikovale globalne dogovore, morda z več regionalnimi centri moči. Danes je Evropa (in Slovenija v njej) pred izbiro, ali postane samostojen igralec, ali pa ostane podaljšek ZDA. Najverjetnejši scenarij je, da bo politično ostala podaljšek ZDA, gospodarsko pa sklepala kompromise s Kitajsko in bila prisiljena, da prestrukturira odnose z Rusijo.

IV. Izgubljene iluzije

- Iluzija o zmagi demokracije: Po vojni se je na Zahodu oblikoval mit, da je demokracija zmagala nad totalitarizmi, na Vzhodu pa, da je socializem družba brez zatiranja. Socializem v Vzhodnem bloku ni prinesel svobode, ampak novo vrsto avtoritarizma. Zahodne družbe so oblikovale dvojna merila. Vsakdanja praksa so postale intervencije v imenu demokracije. ZDA in zahodne sile so podpirale diktatorske režime, če so ti služili njihovim interesom. Značilnost zahodne demokracije so bili prikrita ali odkrita notranja represija, kot je mccartizem, tajne organizacije, kot je Gladio za preprečitev levsredinskih vlad v Evropi, neokolonializem in ekonomska dominacija. Zahodni sistem je temeljil na »selektivni demokraciji«: politična svoboda velja zgolj v okvirih, ki ne ogrožajo kapitalističnega sistema, politiko pa določajo korporacije in finančne elite. Jugoslovanski samoupravni socializem, ki je iskal pot med obema sistemoma (z zmehčanim enopartijskim sistemom vzhodnega tipa, elementi kapitalizma, odprtimi mejami na zahod in v zgodovini najbolj razvito ekonomsko demokracijo), je propadel.

- Iluzija o trajnem miru: Svet je bil od leta 1945 priča številnim vojnem, genocidom in konfliktom. Geslo »nikoli več« se je spremenilo v geslo »znova in znova«.

- Iluzija o končnem porazu fašizma in nacizma: Skrajne desničarske ideologije se vračajo, fašistična retorika je znova prisotna v mnogih državah, rasizem, ksenofobija in avtokracija so v porastu, narod, nad katerim se je izvajal genocid, ga sedaj sam izvaja nad nekim drugim, neofašistični režimi so na oblasti tudi v Evropi, zgodovinski kolaboranti rehabilitirani, revizionizem legitimiziran, nacionalistični miti v vzponu. Živimo v svetu novega avtoritarizma, političnega cinizma in erozije demokratičnih vrednot, zahodne demokracije so plen korporacij in elit.

- Iluzija o napredku in blagostanju za vse: Industrijski razvoj, tehnološki napredek in država blaginje (izsiljena iz strahu pred komunizmom) naj bi prinesli boljše življenje za vse. Tako kapitalizem kot socializem sta obljubljala rast in razvoj za človeštvo. Danes je neenakost med bogatimi in revnimi večja kot kadar koli prej. Podnebne spremembe, ekološke krize in vojne kažejo, da tehnologija ne rešuje družbenih problemov, ampak jih, nasprotno, pogosto pogloblja, napredek pa ni linearen.

- Iluzija o svobodi in enakosti: Že Atlantska listina je poleg neširjenja ozemelj, pravice do samoodločbe narodov, svobodne trgovine in svetovnega miru in razorožitve vsebovala tudi pravico do življenja brez strahu in pomanjkanja. Uradni dokument je postala s Splošno deklaracijo človekovih pravic ZN (1948). Dajala je vtis, da se bo svet pomikal proti večji pravičnosti in enakosti. Vse točke Atlantske listine so danes povožene, svoboda in državljanske pravice pa omejene na premožne.

Zaključek

Konec druge svetovne vojne je prinesel upanje v boljši svet. Zgodovina je pokazala, da iluzije o trajnem miru, demokraciji, enakosti in napredku umirajo pred realnimi interesi moči, kapitala in geopolitičnih ambicij. Kljub temu ljudje še naprej sanjajo in upajo. Zgodovina pa še enkrat znova postaja grobnica plemenitih iluzij.

Ključne besede: partizani, komunizem, demokracija, konec druge svetovne vojne in današnje posledice, geopolitika

Dr. Božo Repe je redni profesor za sodobno zgodovino na Filozofski fakulteti v Ljubljani. V letih 1999–2000 je bil predstojnik Oddelka za zgodovino. Od leta 2009 do 2023 je vodil programsko skupino Slovenska zgodovina, prav tako pa več različnih slovenskih in bilateralnih projektov. Njegovo raziskovalno področje so sodobna slovenska, južnoslovanska in srednjeevropska zgodovina; ukvarja se tudi z vprašanji pouka v šoli tako v Sloveniji kot v Jugovzhodni Evropi in je pisec več učbenikov. Sam ali v soavtorstvu je objavil 28 monografij, 52 znanstvenih člankov in 74 poglavij v znanstvenih monografijah. Njegovi članki in knjige so bili v različnih jezikih objavljeni v več kot šestnajstih državah. Je občasni kolumnist tednika Mladina.

Od naroda, obsojenega na smrt, do genocidnega naroda - sodobni trendi v gledanju na drugo svetovno vojno doma in svetu

Slovenecem je bila namenjena usoda nacistične politike, ki »služi enemu samemu glavnemu namenu: slovenski narod je treba izbrisati s površja zemlje«. Ugotovitev v besedilu Tragedija slovenskega naroda je bila zapisana 18. maja 1941. To oceno potrjuje študija Raphaela Lemkina, ki je skoval izraz »genocid«, z utemeljitvijo, ki je dobila potrditev tudi v Konvenciji ZN o preprečevanju in kaznovanju zločinov genocida leta 1948. V leta 1944 izdani študiji *Axis Rule in Occupied Europe* je Lemkin namreč ugotovil, da nacistična politika odstopa od delovanja, ki ga je moč obravnavati v okviru obstoječih mednarodnopravnih konvencij in da imajo nacisti z njo genocidne namene. V to kategorijo žrtev je Slovence postavil ob bok z usodo Judov, Poljakov in Rusov.

Pogled, ki se je izoblikoval v državi, ki je šla skozi proces denacifikacije, je predstavil predsednik Richard von Weizsäcker leta 1985. V govoru, ki velja za prelomnega v nemškem videnju vojne, je poudaril, da predstavlja zavezniška zmaga 8. maja 1945 najnižjo točko za nemški narod, toda hkrati predstavlja zanje tudi dan osvoboditve od človeštva nevrednega sistema nacističnega gospodstva. V govoru je med žrtvami, katerim se poklanja, omenil 6 milijonov Judov ter vse narode, ki so bili z vojno prizadeti. Slovenci med žrtvami niso bili posebej omenjeni, so se pa lahko prepoznali v naslednjih kategorijah žrtev: duševni bolniki, talci, žrtve odporiških gibanj v zasedenih državah, prisilni delavci, izgnanci, žrtve stradanja itd.

Osmega maja 2015 je v Bundestagu spregovoril zgodovinar Heinrich August Winkler, ki je ponovil Weizsäckerjeve misli, a istočasno še bolj v središče postavil holokavst ter omenil še nekatere druge žrtve nacizma, kot so Romi in Sinti, homoseksualci in prisilni delavci. V tem prikazu žrtev nacizma se lahko Slovenci identificirajo zgolj še kot prisilni delavci.

Spremembe po padcu berlinskega zidu so privedle do drugačnega pogleda na vlogo in položaj Slovencev med drugo svetovno vojno. V drugi polovici 80. let prejšnjega stoletja se je v slovenski družbi odprla razprava o nerazčiščeni preteklosti, ki pa ni prinesla poenotenja glede značaja in pomena ter ocene vloge posameznih akterjev v času med letoma 1941-1945. Pogledi so pogosto tako izključujoči, da je postala aktualna dilema, kdo na Slovenskem se sploh lahko prišteva med zgodovinske zmagovalce. Tudi v soseščini, kjer je Slovenija obkrožena z državami, naslednicami tistih, ki so zagrešile agresijo na Jugoslavijo, so se uveljavile revizionistične teze.

Tako so deli javnosti v sosednjih državah spremenili optiko in v ospredje je stopilo dogajanje ob koncu vojne, ki so si ga pri zahodnih sosedih izbrali za državni praznik kot dan spomina na žrtve fojb in eksodusa. Na severu, kjer še danes ni povsem razčiščena dilema, ali so bili njeni prebivalci prve žrtve nacizma, ali pa jih gre obravnavati kot najbolj zagrizene privržence le-tega, se je v delu strokovne javnosti za povojni izgon nemške manjšine uveljavil pojem genocid (Völkermord).

Takšni trendi se v zadnjem času le še dramatično stopnjujejo, kot je npr. moč razbrati iz sporočila predstavnika aktualne administracije ZDA na Münchenski varnostni konferenci februarja 2025, kjer je tik pred nemškimi volitvami izrazil javno podporo Alternative für Deutschland. Ob upoštevanju takih priporočil bi brez težav prišlo do takšnih razmer v Evropi in svetu, kjer bi v Delu objavljena satira izpod peresa Borisa Šuligoja z naslovom *Kako je Slovenija napadla Nemčijo, Italijo in Japonsko hkrati*, brez težav postala nova realnost v okviru obstoječega prevladujočega interpretativnega historičnega diskurza.

Ključne besede: Slovenija, druga svetovna vojna, revizija, genocid, postfašizem

Dr. Bojan Godeša je doktoriral leta 1993 na Oddelku za zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Študijsko se je izpopolnjeval na CNRS v Parizu. Objavil je monografije: *Kdor ni z nami, je proti nam. Slovenski izobraženci med okupatorji, Osvobodilno fronto in protirevolucionarnim taborom*, *Slovensko nacionalno vprašanje med drugo svetovno vojno*, z Ervinom Dolencem *Izgubljeni spomin na Antona Korošca ter Čas odločitev. Katoliški tabor in začetek okupacije*. Bil je urednik v *Slovenski kroniki XX. stoletja 1941-1995* ter *Slovenski novejši zgodovini: od programa Zedinjene Slovenije do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1848-1992*. Sodeloval je pri pisanju poročila slovensko-italijanske kulturno-zgodovinske komisije in bil član slovensko-avstrijske ter slovensko-hrvaške zgodovinske komisije.

Položaj in vloga Celja v strukturi nacistične uprave na Spodnjem Štajerskem

Po zasedbi ozemlja nekdanje Dravske banovine je nemški okupator na svojem zasedbenem območju uvedel vojaško upravo. Vendar je bila nemška vojaška uprava na slovenskem Štajerskem kratkotrajna, saj je Adolf Hitler s svojim odlokom 14. aprila 1941 uvedel začasno civilno upravo.

Vojaško zasedbeno upravo so izvajale enote 188. gorske divizije in tiste operativne enote, ki so zaradi hitrega konca vojne zamudile operacije, kot je bil 52. korpus. Stalna vojaška enota je bila v Celje nameščena 16. aprila 1941. To je bil 48. nadomestni oddelek tankovskih lovcev iz sestava 188. divizije.

Na začetku okupacije je okupator za nekaj časa še pustil upravno teritorialno razdelitev zasedenega ozemlja z okraji in občinami kot je bila v Kraljevini Jugoslaviji. Za celjsko območje sta bila ustanovljena dva okraja, in sicer okraj Celje - mesto, ki ga je vodil Anton Dorfmeister, in okraj Celje - okolica, ki ga je vodil Josef Eidenberger.

Julija 1941 je bila okupacijska enota Spodnja Štajerska razdeljena na pet podeželskih in eno mestno okrožje ter okrajno glavarstvo Ljutomer. Celje je postalo središče celjskega podeželskega okrožja, ki je bilo največje okrožje na Spodnjem Štajerskem. Celje kot središče največjega spodnještajerskega okrožja je bilo tudi za Mariborom največje mesto in gospodarsko središče ter je v nekaterih pogledih imelo na jugu pokrajine enak položaj kot Maribor na severu. Dobilo je namreč nekatere urade, ki niso imeli pristojnosti samo za celjsko okrožje, temveč tudi za trboveljsko in brežiško. Politični komisar okrožja Celje je bil do svoje smrti Anton Dorfmeister.

Nemci so ob ustanovitvi okupacijske politične občine Celje ohranili teritorialno stanje (mestne) občine Celje, kot je bilo pred okupacijo. Po dokončni potrditvi teritorialne organiziranosti Štajerske domovinske zveze (ŠDZ) in manjših teritorialnih korekturah je površina občine znašala 39,34 kvadratnega kilometra, v njej pa je živel 18.491 prebivalcev. Župan je bil celjski Nemec Robert Himmer.

V Celju so imeli sedež tudi nekateri represivni organi civilne uprave. V Celju so ustanovili t. i. posamezno službo zaščitne policije (Einzeldienst der Schupo) s 30 policisti. Prav tako so v Celju ustanovili orožniško glavarstvo, ki so mu bili podrejeni okrajni orožniški vodje v Celju, Laškem, Gornjem Gradu, Šmarju pri Jelšah in Brežicah. Za okrajnega orožniškega vodjo Celje so imenovali Josefa Kolmanitscha, ki je znal slovensko, kar mu je nedvomno koristilo pri budnem spremljanju protiokupacijske aktivnosti slovenskega prebivalstva.

V Celju je bila vzpostavljena tudi SS-poštna straža (Postschutz), katere osnovni namen je bila zaščita in varovanje poštних objektov in transportov. Leta 1944 je bilo

v Celju 100 poštnih stražarjev, posadka pa se je do konca vonje zmanjšala na 8.

Posebno pomemben položaj sta imeli Varnostna policija (Sicherheitspolizei - SiPo) in Varnostna služba (SD), določeni za zatiranje nasprotnikov Nemškega rajha in za izvajanje drugih nalog, naloženih nemški civilni upravi. Nacisti so na okupiranem slovenskem ozemlju vzpostavili urada komandantov varnostne policije in varnostne službe, ki sta združevala tajno državno policijo Gestapo, Kriminalistično policijo (KriPo) in SD. Izpostava Gestapa v Celju je bila po številu sodelavcev in teritorialnem področju, ki ga je pokrivala, največja izpostava na Spodnjem Štajerskem.

V času okupacije je v Celju delovala tudi izpostava Kriminalistične policije (KriPo) in Varnostne službe (SD).

V Celju je bil tudi sedež okrožnega vodstva Štajerske domovinske zveze. Celjsko okrožje je bilo razdeljeno na 38 krajevnih skupin, 158 celic in 687 blokov. Politična občina Celje je bila razdeljena na štiri krajevne skupine (Ostrožno, Gaberje-Hudinja, Lisce in Zagrad), 22 celic in 134 blokov. Okrožni vodja ŠDZ za celjsko okrožje je bil Anton Dorfmeister.

Ključne besede: Celje, okupacija, vojaška uprava, civilna uprava, represivni organi civilne uprave

Dr. Aleš Mardetko je rojen 17. 9. 1978 v Slovenj Gradcu. Osnovno šolo in gimnazijo je končal v Velenju, študij zgodovine in geografije pa na Pedagoški fakulteti v Mariboru, kjer je diplomiral. Decembra je 2019 je doktoriral na Filozofski fakulteti v Ljubljani, z disertacijo *Celje med okupacijo 1941-1945*.

Je avtor znanstvene monografije *Trdnjava na jugu tretjega rajha; Celje med okupacijo 1941-1945* ter več znanstvenih in strokovnih člankov s področja novejšje zgodovine, lokalne zgodovine različnih obdobj, pedagogike zgodovine in teoretičnih primerov poučevanja ZGO in GEO, ki so bili objavljeni v domačih in tujih revijah ter zbornikih. Je soavtor več mladinskih knjig in slikanic na temo novejšje slovenske zgodovine in lokalne kulturne dediščine.

Kulturbund v Dravski banovini in Celju v retrospektivi 80. obletnice: vloga, pomen, posledice in povojna usoda¹

Konferenčni prispevek analizira začetno ustanavljanje, razvoj in subverzivnost Švabsko-nemške kulturne zveze (Kulturbund) na Slovenskem ter vlogo, pomen in posledice delovanja njenih članov v letih 1922-1941 in poznejšem okupacijskem aparatu z vključenim epilogom povojnega obračuna. Kulturbund označuje krovno kulturno, družbeno in socialnoskrbstveno organizacijo ter v poznejših fazah razmaha politično in (para)vojaško organizacijo nemške manjšine v K SHS oz. Kraljevini Jugoslaviji s sčasoma prisvojenim močnim nacističnim nabojem in orientiranostjo. Avtor razkriva, da Kulturbund ni bil samo jugoslovanska oz. slovenska zgodba. Dokumenti iz londonskega arhiva pričajo o obstoju in vojnem operiranju celice v Trstu.

Centralno matico Kulturbunda so ustanovili vojvodinski Nemci v Novem Sadu sredi junija 1920. Na Slovenskem je bila organizacija za krajši čas ustanovljena leta 1922 zgolj na Kočevskem, toda do pravega razmaha pred letom 1929 oz. še vidneje po letu 1931, ko je bila na slovenskih tleh zopet dovoljena, ni prišlo. Avtor se v prispevku preusmerja iz makro področja v mezo (celjsko kulturbundovsko okrožje kot eno izmed petih okrožij Kulturbunda v Dravski banovini z nekaj manj kot 1.000 člani) in mikro sfero (celjska celica kot ena izmed 52 krajevnih skupin Kulturbunda v Dravski banovini leta 1941) pod začetnim vodstvom dr. Walterja Riebla ter nasledstvom Wernerja Stigerja in dr. Gerharda Maya.

Izpostavljeni so trije ključni procesi (razkol - radikalizacija - nacifikacija), s katerimi sta matični nemški rajh in NSDAP Kulturbundu nadeli (para)vojaško vlogo in funkcijo pomožnega vojaškega organa v pripravah napada na Kraljevino Jugoslavijo. Gradec je s svojim radikalizacijskim nabojem, ki je eskaliral v poznejših letih, v poznih dvajsetih letih ideološko zamenjal vojvodinsko središče političnega življenja slovenskih Nemcev. Z začetnimi taborniškimi, skavtskimi in tečajniškimi aktivnostmi Helmuta Carstanjena in vzponom nacizma v Avstriji se je Gradec uveljavil kot središče nacionalsocialistične vzgoje nemške mladine. To je spodbudilo tri imenovane ključne procese zlasti v vodstvenih šablonah Kulturbunda, ki so iz graških centrov zajeli Kulturbund v slovenskem prostoru. Gradec je sčasoma postal nacistični center pri izvajanju razkrojevalne protislovenske aktivnosti. V času

¹ Raziskava je bila opravljena pod okriljem znanstvenoraziskovalne dejavnosti v programski skupini P6-0278 (A), 2019-2027 (Raziskave kulturnih formacij), ki jo financira Javna agencija za raziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije (ARIS) in se izvaja na Univerzi Alma Mater Europaea - Fakulteti za humanistični študij, Institutum Studiorum Humanitatis, Ljubljana.

prepovedi delovanja Kulturbunda je njegovo radikalizacijo še dodatno intenzivirala evangeličanska cerkev. V večletnem razkolnem boju je zmagala generacija mlajših Nemcev, ki so pomlajeni organizaciji utrli novo nacificirano razvojno pot in jo spremenili v ubogljivo orodje nacističnega ekspanzionizma. Odtlej Kulturbund prevzeme organizacijske vzore in druge smotre nemške nacistične stranke; s predvojnimi vojaškim urjenjem mladih slovenskih Nemcev v spoprijemanju, ravnanju, merjenju in streljanju z orožjem ter prevzemanjem nacionalsocialistične svetovnonazorske indoktrinacije se je na taborih v Dravski banovini in sosednji Avstriji začela militarizacija njenega članstva. Tovrstno usposobljena mladina je že pred letom 1941 postala jedro v veliki tajnosti ustanavljajočih oddelkov *Sturmabteilung* (SA) in *Schutzstaffel* (SS), ki so ob vdoru nemške vojske nudili pomoč pri njeni ofenzivi.

Avtor z referatom dokazuje, da je bil Kulturbund ključna petokolonska (in znotraj njenih nacificiranih mladinskih struj paravojaška) formacija, ki je s sistematično predvojno subverzivnostjo v slovenskem prostoru intenzivno širila nacistično propagando, demagogijo in agitacijo ter zbirala tajne, pomembne in občutljive podatke o jugoslovanski državi ter protinemško oz. protinacistično usmerjenih osebah. Kulturbundovske celice in njeni člani so namreč na tajnih seznamih popisovali Slovence in pripravljali temeljno podlago za invazijo, zasedbo in prevzem oblasti. Kulturbund je tako že pred aprilom 1941 zapečatil usode zavednih, izobraženih in družbeno aktivnih slovenskih družin. V Kulturbundu je lociran izvor zločinske podlage, ki je bila med okupacijo slovenskega teritorija temelj okupatorjevih etnocidnih, raznarodovalnih in ponemčevalnih akcij in grozljivega terorja nad slovenskim prebivalstvom. Ob koncu vojne je nova socialistična oblast izstavila končni račun z obrestmi za povzročene vojne grozote in hudodelstva. Po maju 1945 se je začel epilog in zmagoslavni obračun (med drugim tudi s člani Kulturbunda in nemške manjšine), ki se je v kompleksnosti časa druge svetovne vojne na slovenskih tleh zaključil s tragičnimi poveljnimi ravnanji.

Ključne besede: Kulturbund, subverzivnost, Dravska banovina, Celje, poveljna usoda

Dr. Daniel Siter (1992) je slovenski zgodovinar in raziskovalec na Univerzi Alma Mater Europaea ter vodja raziskav v Mednarodnem raziskovalnem centru druge svetovne vojne Maribor. Raziskovalno se ukvarja s sodobno zgodovino prve polovice 20. stoletja. Specializiran je za življenje Adolfa Hitlerja, zgodovino nacizma, ujetniških taborišč, Kulturbunda, nemške manjšine v Kraljevini Jugoslaviji, okupacijskih meja in nemške okupacijske politike na Slovenskem. Je avtor odmevne monografije *Rogaška Slatina pod kljukastim križem* (v dveh izdajah) - priznanje zanj mu je izkazal predsednik Republike Slovenije Borut Pahor, urednik in avtor monografije izdane pri mednarodni založbi Lit Verlag, prejemnik priznanj ter avtor člankov, recenzij, vabljenih predavanj in pogovorov, intervjujev in odmevnih razstav - zadnje v Moskvi v Muzeju zmage. Redno sodeluje na domačih in mednarodnih konferencah (Johannesburg, Canterbury, Praga, Zagreb, Beograd ...) v vlogah avtorja, organizatorja in moderatorja.

»Prepričevanje«.

Delovanje Štajerske domovinske zveze na Celjskem 1941-1945

Obdobje prve jugoslovanske države, v katero je bila po desetletjih ogorčenih nacionalnih bojev s koncem 1. svetovne vojne vključena Spodnja Štajerska, je trajalo le 23 let, ko je nemška okupacija znova prinesla germanizacijo in »prepričevanje« v nemško bit dežele.

Okupacijski režim je nadaljeval germanizacijo sprva z mehkejšimi sredstvi (propagando), prav kmalu pa je posegel tudi po najokrutnejših sredstvih (izseljevanju, usmrnitvah). Naloga ideološkega preoblikovanja prebivalstva je bila zaupana Štajerski domovinski zvezi (ŠDZ; Steirischer Heimatbund), ki je na zasedenem slovenskem Štajerskem nadomeščala NSDAP. Na čelu ŠDZ je bil avstrijski nacist Franz Steindl, novi oblastniki pa so se pri oblikovanju vodstva naslonili na članstvo Kulturbunda. Teritorialna organizacija ŠDZ se je oprla na okupatorjevo civilno oblast - sprva na pet okrožij (Celje, Maribor-mesto, Maribor-okolica, Ptuj in Ljutomer), ki so jim po dokončni razmejitvi z Italijo dodali še okrožji Brežice in Trbovlje; na nižji ravni so bile organizirane krajevne skupine s po 2.000 do 5.000 prebivalci, pod njimi celice (800-1.000 ljudi) in najnižje bloki, ki so povezovali po 40 gospodinjstev. Celjsko okrožje je bilo razdeljeno na 38 krajevnih skupin, 158 celic in 687 blokov, mesto samo pa na 4 krajevne skupine: Ostrožno, Gaberje-Hudinja, Lisce in Zagrad. Rezultati orientacijskega vpisa v ŠDZ so bili izjemni - kar 95 odstotkov spodnještajerskega prebivalstva se je z vpisom odzvalo na neprikrite grožnje z izgonom, če ne bi hoteli vstopiti v ŠDZ, saj so imela pri izganjanju glavno vlogo krajevna vodstva ŠDZ. V celjskem okrožju je bilo v ŠDZ sprejetih 101.759 ljudi - 24.831 moških med 18. in 45. letom je bilo pripravljenih sodelovati v vermanšaftu, 9.635 mladih med 14. in 18. letom pa se je vpisalo v Nemško mladino. Nova organizacija se je financirala z mesečnimi prispevki članstva, že pred uradnim začetkom delovanja pa so ŠDZ dodelili kapital in prostore ukinjenih slovenskih zvez in društev.

Notranja struktura ŠDZ je bila sestavljena iz dveh vodstvenih uradov (I. za upravo in organizacijo, II. za propagando), 8 uradov, ki so pokrivali posamezna vitalna področja življenja in dela - Delovno politični urad (gospodarstvo), Urad za ljudsko blaginjo (dobrodelnost, sociala), Urad za ženske (ženske, materinstvo, otroško varstvo), Urad za ljudsko izobraževanje (kultura, šolstvo, šport, jezikovni tečaji), Kmetijsko politični urad (kmetijstvo), Urad za šolstvo (šolstvo, stanovsko povezovanje učiteljev), Urad za obrambno vzgojo (vermanšaft), Urad za mladino (Nemška mladina) ter urada Nacionalno političnega referenta (prebivalstvena politika, etnološke raziskave). Omenjene organizacijske enote (razen nacionalno

političnega referenta) srečujemo vse do krajevnih skupin.

Kot osnovno orodje za stik s članstvom so si stvarniki ŠDZ izbrali neposreden, živ stik, ki so ga lahko vzpostavili na zborovanjih. V štirih letih obstoja ŠDZ se je zvrstilo na tisoče takšnih zborovanj, ki so bila organizirana bodisi za posamezno celico ŠDZ ali pa za celotno okrožje (okrožni dnevi, 1942). Leto 1943 je za ŠDZ spričo neuspehov na bojiščih minilo v znamenju prvih resnejših porazov. Namesto spektakularnih okrožnih dni so se morali v vodstvu ŠDZ zadovoljiti z mnogo skromnejšimi »dnevi krajevnih skupin«. Zborovanja ŠDZ so potekala vse do konca vojne – še 16. marca 1945 je novi celjski okrožni vodja Heinz Mayerhöfer govoril o povojni ureditvi Spodnje Štajerske.

Druga svetovna vojna in nemška okupacija Spodnje Štajerske sta pomenili tudi za preprostega človeka pomembno prelomnico, nova ideologija je posegla v posameznikovo najintimnejšo sfero, mu skušala nasilno privzgojiti nov sistem vrednot in ga vključiti v življenje »nove skupnosti«. To nalogo so v zgodnjem otroštvu prevzeli množično organizirani vrtci, vzgojo za skupnost pa je nato prevzela režimska mladinska organizacija in mladostnika oblikovala po svojih potrebah (kot vojščaka, delavca, posvetila dekle materinstvu ipd.). Z delovanjem ŠDZ je bilo štajersko prebivalstvo prvič v zgodovini izpostavljeno tako vseobsegajočemu delovanju katerekoli posvetne organizacije.

Ključne besede: Štajerska domovinska zveza, okupacija, Slovenija, množična organizacija

Dr. Aleksander Žižek je bil rojen leta 1968 v Celju, kjer je končal osnovno in srednje izobraževanje. Po končanem študiju zgodovine na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani se je leta 1993 kot diplomirani zgodovinar zaposlil v Zgodovinskem arhivu Celje, kjer je kot arhivski svetnik zaposlen še danes. Vmes je na isti fakulteti tudi magistriral (1999) in doktoriral (2011). Kljub dejstvu, da se poklicno ukvarja predvsem s starejšimi obdobji slovenske zgodovine, ostaja eno izmed pomembnih področij njegovega zanimanja tudi čas druge svetovne vojne in nemške okupacije, zlasti skozi prizmo doživljanja slehernika.

Letalski napadi na Celje med drugo svetovno vojno

V Nemčiji veljaven zakon o protiletalski zaščiti iz leta 1935 je predstavljal pravno podlago za organizacijo protiletalske zaščite tudi na slovenskem Štajerskem. Šef civilne uprave za Spodnjo Štajersko je namreč aprila 1943 za območje pod njegovo upravo odredil uvedbo predpisov, povezanih s protiletalsko zaščito.

Nemška okupacijska oblast se je že dolgo pred tem zavedala nevarnosti letalskih napadov, a je v prepričanju, da zavezniki ne bodo bombardirali okupiranih držav, izvedla le malo ukrepov. Od začetka leta 1943 je na Štajerskem tovrstne dolžnosti začela prevzemati Štajerska domovinska zveza. Ob pomanjkanju kadra je oblast, sledeč prepričanju, da so prebivalci sami dolžni skrbeti za svoje premoženje in za lastno varstvo, uvedla tako imenovano protiletalsko samozaščito. Sredi leta 1943 se je v organiziranje in izvajanje ukrepov protiletalske zaščite vključila tudi uprava, ki je spodbujala podrejene oblasti k izvajanju zaščitnih ukrepov.

Ob povečani aktivnosti zavezniških letal nad našimi kraji so začeli tudi z iskanjem in preurejanjem prostorov, primernih za zaklonišče med napadi, ter z namensko gradnjo letalskih zaklonišč. Poleg njih so kopali zaščitne jarke in preurejali kleti.

O aktivnem delu protiletalske zaščite, o protiletalskem topništvu ali morda celo o lovski obrambi, ki je v času napadov na Celje najverjetneje ni bilo, bi podatke morali iskati v vojaških dokumentih. Omembe protiletalskega topništva v Celju so le posredne.

Celje je skupaj s prvim, 25. februarja 1944, doživelo 38 letalskih napadov. Pri prvem je šlo za odmet bomb v sili. Po tem napadu je sledil daljši premor, naslednji se je zgodil 3. novembra, potem pa so si, z izjemo decembra, ko ni bilo nobenega, sledili skozi prve tri mesece naslednjega leta, do zadnjega 5. aprila 1945. Vsi, razen dveh, so bili dnevni. Obseg človeških žrtev in materialne škode je v primerjavi z drugimi mesti (npr. Maribor) kljub večjemu številu napadov manjši. Mesto večinoma ni bilo cilj načrtovanih napadov s skupinami bombnikov, temveč le lovskih letal, katerih cilj je bila železniška proga južne železnice.

Letalski preplahi in letalski napadi so močno zarezali v vsakdan meščanov. Prve omembe preplahov v Celju so iz sredine avgusta 1943, naslednji zanesljivi podatki o njih so iz januarja leta 1944. Neprestani preplahi so spremenili življenjski ritem Celjanov. Zelo so motili pouk na šolah, zaradi njih so ga prestavljali in krajšali, za zaščito otrok in zaposlenih so izkopali jarke ob šolah. Zaradi dolgotrajnih dnevnih preplahov so gospodinje začele prestavljati čas glavnega obroka na večer. Temu ritmu se je prilagodil tudi novi obratovalni čas trgovin in omogočil nakupe zgodaj zjutraj in zvečer.

Celje je do druge polovice leta 1943 veljalo za varno mesto in je bilo cilj mnogih,

ki so se iz mest v Nemčiji preselili v strahu pred letalskimi napadi. Po drugi strani pa so se prebivalci Celja po začetku napadov začeli umikati iz mesta, česar pa občinska oblast ni bila prav nič vesela, saj je s tem odhajala dragocena delovna sila, ki so jo želeli uporabljati pri izvajanju utrjevalnih del ob bližajoči se fronti.

Glede števila porušenih ali poškodovanih zgradb v mestu se arhivski podatki razlikujejo. Seznam iz oktobra 1945 našteva 65 porušenih ter 37 težje in 419 lažje poškodovanih zgradb. Večina med njimi je bila seveda stanovanjskih, pet porušenih je bilo javnih objektov, dve zgradbi sta bili industrijski. Samo ob najhujšem napadu, 14. februarja 1945, je bilo povsem porušenih 22 stanovanjskih stavb, 23 jih je bilo težko poškodovanih. Ta napad je bil edini izveden z jato bombnikov, ki so ciljali na železniško infrastrukturo, bombe pa so padale po mestu in ubile 47 ljudi. Zaradi bomb so bili prizadeti tudi številni kulturni spomeniki v mestu.

Ključne besede: Celje, druga svetovna vojna, letalski napadi, protiletalska zaščita, vojna škoda

Dr. Bojan Himmelreich je doktor zgodovine, zaposlen kot arhivski svetnik v Zgodovinskem arhivu Celje. Na področju sodobne slovenske zgodovine se je ukvarjal z raziskovanjem sistemov preskrbe prebivalstva z življenjskimi potrebščinami v kriznih časih 20. stoletja in udeležbo Slovencev na pariški mirovni konferenci po prvi svetovni vojni. Njegov interes za lokalno in regionalno zgodovino je rezultiral v publikacijah - tako rezultatov raziskav kot objavah virov - o različnih aspektih vsakdana ljudi v Celju in okolici (gospodarstvo, gradnje, promet, šport, vera, kultura, društva, družbenopolitične organizacije, nacistična evtanazija).

Celje in Auschwitz leta 1945

Nacistično koncentracijsko taborišče Auschwitz ni samo največje tovrstno taborišče, temveč tudi kraj, kjer se je nacistično nasilje najbolj uresničilo v vseh možnih oblikah. Zato ni presenetljivo, da je Celje, ki je bilo ob Mariboru ves čas nemške okupacije glavno središče nacističnega nasilja na Slovenskem Štajerskem, močno povezano z Auschwitzem tako med okupacijo kot tudi po njej. Prav iz Celje je bil poslan največji transport z ozemlja Slovenije v Auschwitz: 9. avgusta 1942 so iz Celja v Auschwitz odpeljali 451 ljudi: 333 Slovenk in 118 Slovencev. V tem transportu je bilo več ljudi kot je bilo skupno število slovenskih Judov, poslanih v Auschwitz, ki znaša okoli 350 ljudi. Vsi poslani z največjim slovenskim transportom v Auschwitz seveda niso bili iz Celja in Celjani so bili tudi na transportih v Auschwitz pred in po tem datumu. Po trenutni stopnji raziskav je bilo v Auschwitzu 64 ljudi rojenih v Celju. To je sicer majhen del okoli 2.600 ljudi iz Slovenije, ki so bili poslani v Auschwitz. Okoli 1.600 od teh jih je tam umrlo. Kaže, da je med v Auschwitz poslanimi Celjani tam umrla več kot polovica. Nekateri preživeli taboriščniki Auschwitza iz Celja se niso vrnili domov takoj po koncu vojne. Negotovost o njihovi usodi nam dokazujejo tudi časopisne poizvedbe iz leta 1945. Z vrnitvijo v domače mesto so se preživeli soočali na različne načine. Peregrina Rankel, roj. Tratar, 2. por. Leskovšek (1912, Mokronog–1989, Celje), v Auschwitzu taboriščna št. 13221, se je morala soočiti ne samo z izginitvijo moža, peka Hansa, sicer Kočevarja, pač pa tudi z izginitvijo hčere Erike, kasneje por. Perz (1938, Celje–2022, Decatur, Georgia, ZDA). Predvojna komunistka in borka Celjske čete Hermina Seničar, roj. Pratnehmer (1905, Bukovlje/Stranice–1963, Celje), v Auschwitzu taboriščna številka 18729, je začela ugotavljati, da življenje po koncu vojne morda ne bo takšno, kot si ga je predstavljala pred njo. Operna pevka in dekle narodnega heroja Slavka Šlandra Dana Ročnik, kasneje por. Holc (1914, Moravci/Mala Nedelja–1993, n. p.), v Auschwitzu taboriščna številka 34656, kljub temu, da je s svojim petjem spodbujala sotrpinke v Auschwitzu, še ni dobila svojemu umetniškemu poklicu ustrezne zaposlitve. Zavedanje o pomenu Auschwitza je možno razbrati iz časopisnih člankov že v letu 1945. Tako je ob sojenju Josefu Kramerju (1906, München–1945, Hamelin), komandantu taborišč Natzweiler-Struthof, Auschwitz II-Birkenau in Bergen-Belsen, napisala časopisni članek članica okrajnega odbora OF in kasneje predsednica taboriščnega odbora Auschwitz Ivanka Žagar, kasneje por. Milovanović (1925, Škofja vas–po 2006, n. p.), v Auschwitzu taboriščna številka 18732. Že v letu 1945 so se Celjani začeli spominjati žrtev pravkar končane vojne in med njimi tudi žrtev Auschwitza. Konec leta 1945 je bil v Koledarju Družbe sv. Mohorja za navadno leto 1946 objavljen članek z naslovom Naši vestni uslužbenci - žrtve okupatorja z imeni in fotografijami uslužbencev Družbe sv. Mohorja, ki so bili žrtve nacističnega nasilja. Med njimi so tri uslužbenke, ki so umrle v Auschwitzu: Marija Debelak (1906, Celje–1943,

Auschwitz), v Auschwitzu taboriščna številka 16207, Marija Orozel (1903, Babno/Celje–1943, Auschwitz), v Auschwitzu taboriščna številka 28???, in Jožica/Pepca Lakovnik, roj Župančič (1911, Trst–1943, Auschwitz), v Auschwitzu taboriščna številka 346??. Verjetno je prav ta članek spodbudil postavitev spominske plošče leta 1947 v zgradbi današnje Celjske Mohorjeve družbe na Prešernovi ulici 23. Ta spomenik je eden sploh prvih tovrstnih spomenikov v Celju. V novi izvedbi še danes spominja na žrtve nacističnega nasilja.

Ključne besede: Celje, nacistično nasilje, Auschwitz, leto 1945, ohranjanje spomina

Boris Hajdinjak je od leta 2017 direktor Centra judovske kulturne dediščine Sinagoga Maribor. Je avtor člankov in knjig o srednjeveški in zgodnjenovoveški zgodovini Slovenije, o zgodovini Maribora v prvi polovici 20. stoletja ter zgodovini holokavsta v Sloveniji in državah nekdanje Jugoslavije. Kot avtor ali soavtor je sodeloval pri razstavah muzejev v Brežicah, Čakovcu, Lendavi, Ljubljani, Mariboru, Murski Soboti, Novi Gorici, na Ptuju in Rajhenburgu ter v Ravnah na Koroškem in Velenju. Njegovi najbolj obsežni razstavi o holokavstu sta *»Tu se je smrt utrudila do smrti...«: slovenske žrtve Auschwitza (2020)* in *Zgodba o dveh transportih: medžimurski in prekmurski Judje med holokavstom (2023)*. Bil je sopobudnik postavitve stolpersteinov v Mariboru, Ljubljani, Lendavi, Murski Soboti in Šalovcih ter imenovanja petih Prekmurcev za pravičnike med narodi.

TORKAR Blaž, dr., docent, Urad Vlade za varovanje tajnih podatkov, Ulica Gledališča BTC 2, SI-1000 Ljubljana; zunanji sodelavec, Oddelek za zgodovino, Filozofska fakulteta, Univerza v Mariboru, Koroška cesta 160, SI-2000 Maribor; zunanji sodelavec, Katedra za obramboslovje, Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljani, Kardeljeva ploščad 5, 1000-Ljubljana; blaz.torkar@gmail.com

Zaključne operacije Jugoslovanske armade in osvoboditev Slovenije

Zaključne operacije za osvoboditev Jugoslavije so se začele že v jeseni leta 1944 z operacijami za osvoboditev vzhodnega dela države, z osvoboditvijo Beograda in dela Dalmacije, nato pa vse Srbije, Makedonije, Sandžaka in Črne Gore. Razmere v Jugoslaviji leta 1945 so od Narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Jugoslavije (NOV in POJ) zahtevale temeljito reorganizacijo enot, ki so se številčno povečale, vojaške operacije v Jugoslaviji pa so zahtevale vse večje spremembe na področju vodenja in poveljevanja ter planski načrt usklajevanja vseh zaključnih operacij za osvoboditev Jugoslavije. 1. januarja 1945 so bile na osvobojenem območju Jugoslavije formirane 1., 2. in 3. armada, nato se je 1. marca 1945 NOVJ preimenovala v Jugoslovansko armado, Mornarica NOVJ se je preimenovala v Jugoslovansko mornarico, Vrhovni štab (VŠ) NOV in POJ pa je bil reorganiziran v Generalštab Jugoslovanske vojske. V sklepnih operacijah za osvoboditev Jugoslavije je Jugoslovanska armada (JA) marca 1945 sprejela sledeč načrt vojaških operacij za osvoboditev Jugoslavije. Severno skupino sta sestavljali 1. in 3. armada, ki sta delovali na desnem krilu strateškega razporeda na območju Bačke, Baranje, Srema in Posavine. Njun cilj je bil razbiti sovražnikove sile na Dravi in v Sremu. Centralna skupina z 2. armado in Sarajevsko operativno skupino je imela nalogo, da prodira v smeri Doboja-Banja Luka-Karlovac-Novo mesto in da ščiti krila ostalih dveh skupin severno in južno od centralne skupine. Južna skupina s 4. armado je imela nalogo, da prodira v smeri Gospić-Otočac-Senj-Reka-Trst proti Soči in na Koroško ter da v sodelovanju s severno skupino jugoslovanskih osvobodilnih sil, ki sta jo sestavljali 1. in 3. armada, obkoli in prisili h kapitulaciji glavnino sovražnikovih sil na območju Trsta-Celovec-Maribor-Zagreb, kar naj bi olajšalo napredovanje anglo-ameriških enot iz Italije in prodiranje rdeče armade čez Avstrijo. Razmere na slovenskem ozemlju ob koncu vojne so bile kaotične in na posameznih območjih so potekali srditi vojaški spopadi. Na Koroško se je pred JA umikalo veliko nemških in kvizlinških enot iz Balkana ter ogromno civilnega prebivalstva. Na začetku aprila 1945 je Rdeča armada skupaj s slovenskimi partizani osvobodila Prekmurje, 4. armada JA je prodirala iz območja Reke proti slovenskemu primorju, Trstu in Gorici, ki sta bila osvobojena maja 1945. Motorizirani odred JA je prodiral na Koroško in Celovec, Ljubljana je bila osvobojena 9. maja 1945. V Topolšici se je 15. maja 1945 predala nemška armadna skupina E. Jugoslovansko partizansko odporiško gibanje je kot del zavezniške koalicije pripomoglo k temu, da je Slovenija kot del Socialistične federativne republike

Jugoslavije po vojni dobila večji del Slovenskega primorja in izhod na morje. To je prispevalo k eni največjih družbenih preobrazb v novejši zgodovini in ustanovitvi lastne države v obliki socialistične jugoslovanske republike z lastno skupščino, vlado in ustavno zagotovljeno pravico do samoodločbe, vključno s pravico do odcepitve.

Ključne besede: Jugoslavija, Slovenija, osvoboditev, Jugoslovanska armada, vojaške operacije

Doc. dr. Blaž Torkar je profesor zgodovine in obramboslovec. Na Centru vojaških šol Slovenske vojske je sprva delal kot kustos Vojaškega muzeja Slovenske vojske in kariero nadaljeval kot predavatelj vojaške zgodovine ter izbranih tem iz taktike in strategije. Raziskovalno in pedagoško deluje kot zunanji sodelavec docent za področje novejšje zgodovine na Oddelku za zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Mariboru ter kot predavatelj vojaške zgodovine na Katedri za obramboslovje Fakultete za družbene vede Univerze v Ljubljani. Njegova raziskovalna področja so sodobna in vojaška zgodovina. Udeležil se je številnih simpozijev in konferenc doma in v tujini ter bil gostujoči profesor na Obrambni univerzi v Brnu na Češkem. Je direktor Urada Vlade Republike Slovenije za varovanje tajnih podatkov.

Celje 1945: represija povojnih dni

Med drugo svetovno vojno je komunistična partija izvedla revolucijo in po njenem koncu prevzela oblast. Sledilo je obdobje hude represije, ko je partija oblast utrjevala. Začela je s procesom »čiščenja«, v katerem sta imela pomembno vlogo Ozna in Knoj. Po vojni sta organizirala in upravljala več taborišč, kamor so internirali vojne ujetnike, vrnjene vojake in civiliste, osumljene sodelovanja z okupatorjem ter pripadnike nemške narodne manjšine, predvidene za izgon. Takšno je bilo koncentracijsko taborišče Teharje, ki ga je sredi maja 1945 organizirala Ozna za okrožje Celje; ob ustanovitvi je bilo v njem zaprtih 1.088 vojnih ujetnikov različnih narodnosti. Septembra 1945 je dobilo status kazenskega taborišča za prisilno delo in je prešlo pod upravo ministrstva za notranje zadeve. Ozna je maja 1945 prevzela tudi predvojne okrožne in okrajne zapore, med njimi Stari pisker.

Ozna za mesto Celje je začela z aretacijami civilistov že 8. maja in do konca meseca aretirala 563 oseb. Zapirala jih je v Stari pisker in koncentracijsko taborišče Teharje; veliko jih je bilo kmalu izvensodno umorjenih v okolici Celja. Ob tem so mnogi otroci ostali brez enega ali obeh staršev in mlajši od 15 let so bili nameščeni v nekdanjem gostišču celjskega Nemca Erwina Petrischka nad Savinjo. Živel so v težkih razmerah in so bili pogosto žrtev nasilja. Ozna za Celje mesto je že 22. junija zbrala prvo večjo skupino pripadnikov nemške narodne manjšine in v zbirno taborišče Strnišče pri Ptujju poslala 227 oseb; septembra in oktobra so jih nato izgnali v Avstrijo.

Množične aretacije so se v naslednjih mesecih nadaljevale in mnogi zaprti so bili poleti 1945 postavljeni pred vojaška sodišča in Sodišče slovenske narodne časti. V procesu »čiščenja« je imelo namreč pomembno vlogo kazensko sodstvo, in tudi v Celju so potekali množični politični sodni procesi proti t. i. vojnim zločincem in narodnim sovražnikom. Postopki so bili hitri in kratki. Vojaška sodišča so od konca vojne do konca avgusta obravnavala okoli 7.000 primerov, Sodišče narodne časti pa je od 4. julija do 24. avgusta obsodilo več kot 3.000 oseb.

Poleti 1945 sta v Celju delovali Vojaško sodišče mesta Celje in Vojaško sodišče Mariborskega vojnega področja, senat v Celju. Vojaška sodišča so obsodila večinoma civiliste, od vojaških oseb so sodila (mladoletnim) pripadnikom Slovenskega domobranstva in ti procesi so potekali v taboriščih Teharje in Šentvid. Na Teharjah je bilo na štirih procesih med 19. in 24. julijem obsojenih najmanj 405 domobrancev. Konkretna kazniva dejanja, ki naj bi jih obsojeni storili kot pripadniki Slovenskega domobranstva, v sodbah niso navedena. Iz teharskega taborišča so bili izpuščeni 10. avgusta.

Sodišče narodne časti je bilo kot institucija revolucionarne oblasti ustanovljeno s posebnim zakonom na začetku junija 1945. V Celju so se procesi začeli 6. julija in v manj kot dveh mesecih so petčlanski senati obsodili 485 oseb. Največ procesov je

bilo zaradi političnega sodelovanja z okupatorjem, največ obsodb pa zaradi članstva v Kulturbundu. Vsem obsojenim je sodišče moralo izreči kazen izgube narodne časti, izreklo pa je lahko še kazen prisilnega dela in zaplembe premoženja.

Za povojno oblast je bilo delovanje vojaških sodišč in Sodišča narodne časti zelo pomembno zaradi izrečenih kazni. Kazen odvzema državljanskih in političnih pravic oziroma izgube narodne časti je pomenila tudi izgubo volilne pravice. Obsojeni so bili zato črtani iz volilnih imenikov in se niso mogli udeležiti volitev leta 1945. Izrečene zaplembe premoženja so bile trajen ukrep in so olajšale delo pri poznejši nacionalizaciji. Septembra 1945 so začela z delom redna civilna sodišča, tudi okrožno in okrajno sodišče v Celju. Njihova glavna naloga je bila zavarovati »pridobitve narodnoosvobodilnega gibanja«, med katerimi je bila najpomembnejša ljudska oblast.

Ključne besede: represija, Ozna, vojaška sodišča, Sodišče slovenske narodne časti, Celje 1945

Dr. Mateja Čoh Kladnik je znanstvena sodelavka na Študijskem centru za narodno spravo, kjer je zaposlena od leta 2008, in docentka za sodobno zgodovino na Filozofski fakulteti Univerze v Mariboru. Ukvarja se s preučevanjem politične in pravne zgodovine v času druge svetovne vojne in po njej v Sloveniji, s poudarkom na represivnih ukrepih oblasti ter kršitvah človekovih pravic in temeljnih svoboščin. Je članica programske skupine *Kršitve človekovih pravic in temeljnih svoboščin na slovenskem ozemlju v 20. stoletju*. Je avtorica več znanstvenih prispevkov in monografij, npr. *Kazen naj obsojenca prevzgoji: Kazenske ustanove v Ljubljani in okolici, 1945-1954* (soavtorica Jelka Piškurič, 2024), *Koširjevi in Matjaževa vojska v Sevnici* (2022), *»Narod sodi«, Sodišče slovenske narodne časti* (2020).

Demokratična Slovenija in prikrita grobišča. Prikrita grobišča 80 let od konca druge svetovne vojne in 35 let od »spravne« slovesnosti v Kočevskem Rogu

Referat na podlagi arhivskega gradiva kriminalistične policije in okrožnih tožilstev Republike Slovenije, Komisije Vlade Republike Slovenije za reševanje vprašanj prikritih grobišč, poročil izvajalcev ekshumacij in terenskih raziskav ter objavljenih znanstvenih del poda analizo raziskav prikritih grobišč od demokratičnih sprememb l. 1990 do l. 2025. V Sloveniji je bilo po koncu 2. svetovne vojne pomorjenih okoli 15.000 prebivalcev Slovenije in tudi več deset tisoč vojnih ujetnikov iz drugih jugoslovanskih pokrajin, največ iz Nezavisne Države Hrvaške (NDH). Pomorjenim je bila odvzeta pravica do pokopa, saj so bila po navodilih zveznih oblasti njihova grobišča zravnanana, prekrita in uničena, žrtve pa izbrisane iz javnega spomina. Najdemo jih v kraških jamah, protitankovskih jarkih, rudniških jaških in v jamah, ki so jih za pomore morali izkopati. Demokratične spremembe in padec komunističnega režima je omogočil začetek raziskav. Te so bile sprva bolj simbolične in omejene le na označevanje krajev morišč in grobišč, ekshumacije pa so se v prvem desetletju izvedle le ob naključno odkritih žrtvah ob gradbenih delih. Izvršna oblast je menila, da zadostuje izgradnja dveh spomenikov v Kočevskem Rogu in na Teharjah v Celju, s katerima bi žrtve simbolno pokopali. A leta 1994 izbrani natečajni rešitvi sta potrebovali kar 10 let za pridobivanje dovoljenj in izgradnjo. Šele odločitev občine Slovenska Bistrica in medijski odmev odkritja 431 žrtev v dveh zakloniščih tovarne Impol sta bila povod, da je država omogočila začetek popisovanja lokacij možnih prikritih grobišč in ponovno aktiviranje kriminalistične raziskave iskanja odgovornih za nezastarljiva kazenska dejanja. Vendar ekshumacij in terenskega raziskovanja (sondiranja) še ni omogočila. Čakalo se je na sprejem Zakona o vojnih grobiščih, ki je bil po šestih letih parlamentarnih procedur sprejet šele leta 2003. A zastavljen na način, da je vsakršni izvršni oblasti o(ne)mogočal raziskave.

Prva načrtna terenska preverjanja in prve ekshumacije so bile opravljene šele med letoma 2006 in 2009. Potrdili so, da je protitankovski jarek, kjer so ob gradnji avtoceste iz globine 70 m in najmanj v dolžini 930 m, izkopali 1.179 okostij, poln trupel. Po odkritju žrtev v rudniku v Hudi Jami je vlada raziskave zaustavila za nekaj let. Šele leta 2015 sprejeti Zakon o prikritih vojnih grobiščih in pokopu žrtev

je ponovno omogočil kontinuirane in načrtne terenske raziskave, ekshumacijo žrtev in označitev ali ureditev grobišč in s tem hitrejšo nadaljevanje pietetnih opravil v Sloveniji. V imenu države je pomembna pravna dejanja izvedel predsednik RS Borut Pahor. Do konca leta 2024 je bilo v Sloveniji raziskanih 243 grobišč in morišč, od katerih je bil na 112 opravljen celoten, na 32 pa delen izkop žrtev, na 101 grobišču pa s sondiranjem oz. testnimi sondami potrjen obstoj človeških skeletnih ostankov. Med množičnejša v celoti ali deloma ekshumirana grobišča sodijo Huda Jama (1.410), protitankovski jarek v Mostecu (delna ekshumacija 532 žrtev), Košnica pri Celju (306), Brezno 3 v Kočevskem rogu (253) in Letališče Cerklje (161). Do leta 2024 ekshumirani skeletni ostanki pripadajo nekaj manj kot 9.000 žrtvam. Potrjena grobišča so v naravi označena. A 35 let po demokratičnih spremembah Slovenija s težavo zmanjšuje civilizacijski dolg predhodnikov. Še vedno se sooča z umanjkanjem pravice do spomina in pravice do pokopa. Uvedba in ukinitve Dneva spomina na žrtve komunističnega nasilja ter zavračanje trajnega pokopa ekshumiranih romskih žrtev in skeletnih ostankov 3.450 žrtev iz grobišča Jama pod Macenosvo gorico je imelo za posledico peticijo, ki jo je v letih 2024 in 2025 obravnaval Evropski parlament.

Ključne besede: poveljni poboji, Komisija Vlade RS za reševanje vprašanj prikritih grobišč, prikrita grobišča, morišča, evidentiranje, sprava, sondiranje, izkop žrtev, druga svetovna vojna

Dr. Mitja Ferenc je sam ali v soavtorstvu objavil 23 monografij ter okoli 160 razprav in člankov, največ s področja kulturne dediščine, nemške manjšine in prikritih grobišč. V obdobju 2004 do 2006 je bil predsednik Zveze zgodovinskih društev Slovenije, med letoma 2009 in 2011 je opravljal funkcijo predstojnika Oddelka za zgodovino na Filozofske fakulteti.

Od ustanovitve Komisije Vlade RS za reševanje vprašanj prikritih grobišč leta 1990 je njen član ali sodelavec. Je član slovensko-hrvaške komisije za vojna grobišča. Od leta 2002 do 2009 je vodil in izvajal projekt Evidentiranje prikritih grobišč v Republiki Sloveniji, od leta 2006 do 2009 pa tudi sondiranja oziroma terenske raziskave prikritih grobišč. Rezultate je predstavil v več monografijah in zbornikih.

Za pomembne znanstvene dosežke v novejši slovenski zgodovini je leta 2014 prejel Zoisovo priznanje, leta 2020 pa ga je predsednik Republike Avstrije odlikoval z Velikim častnim znakom za zasluge za Republiko Avstrijo.

Ukradeni in pozabljeni otroci

Referat se osredotoča na dve skupini otrok v Sloveniji, ki sta jih dve različni ideologiji nasilno ločili od staršev in jima ukradli otroštvo, ukradene otroke in pozabljene otroke. Prva skupina otrok je bila žrtev nemškega okupatorja, druga povojnih obračunavanj zmagovalca.

Izraz »ukradeni otroci« je prvi uporabil Stane Terčak v svoji knjigi z istim naslovom. To so bili otroci borcev in aktivistov narodnoosvobodilne borbe na Spodnjem Štajerskem in Gorenjskem v letih 1941 in 1942, mlajši od osemnajst let, ki so jih nacisti avgusta 1942 odvzeli staršem. Otroke so odpeljali v taborišča v Nemčiji na prevzgojo in prisilno delo. Ločevanje otrok od njihove matične družine je potekalo v skladu z navodili šefa nemške policije Heinricha Himmlerja, izdanimi 25. junija 1942. Starši so bili predvideni za uničenje; matere so bile poslane v uničevalno taborišče Auschwitz, očete pa so večinoma postrelili kot talce ali pa prav tako poslali v uničevalno taborišče.

Nemški okupator je nasilno odvezel okoli 600 otrok. Nekateri se niso vrnili v domovino, ker jih ni bilo moč izslediti, nekateri so zaradi pomanjkanja in bolezni umrli v mladinskih taboriščih, nekateri so umrli po vojni zaradi slabega zdravja, nekateri so storili samomor zaradi psihičnih in fizičnih naporov, ki jim jih je prizadejal okupator. Prvo srečanje ukradenih otrok je bilo leta 1962 v Celju, kjer je bila avgusta 1942 v Deški okoliški šoli izvedena nasilna ločitev otrok od staršev. Nekdanji ukradeni otroci so se tudi organizacijsko povezali. Leta 1972 je bil v Celju oblikovan Odbor ukradenih otrok pod pokroviteljstvom Občinskega odbora ZZB NOV Celje. Na ustanovni seji so sprejeli program dela in izpostavili zahtevo po pravnih ureditvi svojega statusa.

Konec vojne je prinesel novo nasilno ločevanje otrok od staršev, ki so bili zaprti v taboriščih Teharje, Strnišče ali drugod po Sloveniji in jih je nova oblast smatrala za nasprotnike. Mestni ljudski odbor Celje, socialno-zdravstveni odsek, je v svojem poročilu iz leta 1946 o stanju mladinskega skrbstva opozoril tudi na veliko število otrok, katerih starši so »zbežali pred našo vojsko ali bili od naših oblasti internirani«¹. Omenjeni otroci so bili postopoma vključeni v različne (pre)vzgojne domove po Sloveniji. Ministrstvo za prosveto LRS je novembra 1947 Ministrstvu za socialno skrbstvo posredovalo podatke o številu sirot v vzgojnih domovih v oktobru 1947, med njimi tudi sirot »umrlih ali pobeglih belogardistov«². V vseh vzgojnih domovih je bilo takšnih sirot 430.³ Drugih sirot, to je žrtev fašističnega terorja, otrok padlih

1 ZAC Mestni ljudski odbor Celje, a. š. 137, MLO Celje – socialno-zdravstveni odsek, 1946, SIG.: 1043, Problematika socialnega skrbstva in zdravstva, Mladinsko skrbstvo.

2 ARS, AS 228 Ministrstvo za socialno skrbstvo Ljudske republike Slovenije, t. e. 3, a. e. 3/IV/32, Vojne sirote, Ljudska Republika Slovenija, Ministrstvo za prosveto, Sirote v vzgojnih domovih MP, 14. 11. 1947.

3 Prav tam.

borcev NOV in otrok, katerih starši so umrli naravne smrti, je bilo 2.063.⁴

Otroci so živeli skupaj v različnih zavodih. Žrtve dveh ideologij so bivale skupaj. Ko je Ivan Ott junija 1946 zapuščal mladinski dom v Štigerjevi vili, so bili ob njem tudi, kot zapiše, »partizančki«, ki so postali zanj »samo otroci brez staršev, sirote, izgubljene v času in prostoru. Prav toliko mi jih je bilo žal kot Teharčanov. Prvič sem dojel, da med njimi ni razlike in da so vsaj v nečem imeli prav tisti, ki so nas prevzgjajali: bili smo otroci, žrtve vojne«.⁵

Ko so bila prizadevanja ukradenih otrok za ureditev pravnega statusa v zaključni fazi, se je pravni boj pozabljenih otrok za ureditev njihovega statusa šele pričel. Pobudo za srečanje otrok je dal Janez Črnej kot predsednik komisije Demos (Demokratska opozicija Slovenije) iz Celja. V časopisih je objavil oglas, naj se javijo vsi tisti, ki so bili kot otroci zaprti v otroškem taborišču Petriček. S pomočjo komisije Demos Celje so se osebe, katerih starši so bili od 10. maja 1945 dalje izvensodno usmrčeni na Teharjah in drugod po Sloveniji, prvič sestale 27. novembra 1993 v Celju. Oblikovali so odbor, ki jih je organiziral in javnosti predstavil njihovo zgodbo. Odbor se je 2. decembra 1993 z dopisom obrnil na Državni zbor republike Slovenije, na Komisijo za preiskavo povojnih množičnih pobojev, pravno dvomljivih procesov in drugih tovrstnih nepravilnosti, ki ji je predsedoval Jože Pučnik. V dopisu je odbor predstavil problematiko omenjenih otrok in predsednika komisije zaprosil za sprejem in pomoč pri popravni krivic, ki so jim bile storjene neposredno po koncu vojne.

Referat osvetli posledice ločevanja otrok od staršev in življenje otrok po ločitvi, hkrati pa predstavi njihova prizadevanja za ureditev pravnega statusa in v okviru tega odstira posamezne zgodbe/spomine odraslih ukradenih in pozabljenih otrok. Njihov pravni status je uredila šele samostojna država Slovenija.

Ključne besede: ukradeni otroci, pozabljeni otroci, Celje, okupacija, Teharje

Dr. Dunja Dobaja, doktorica zgodovinskih znanosti, rojena leta 1971 v Ljubljani, je končala študij zgodovine na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani. Leta 2002 se je zaposlila na Inštitutu za novejšo zgodovino v Ljubljani. Več let je sodelovala v projektu izdelave zbirke smrtnih žrtev na območju Republike Slovenije med drugo svetovno vojno in neposredno po njej, sedaj pa je zaposlena kot raziskovalka z nazivom znanstvena sodelavka. Njeno raziskovalno področje je socialna zgodovina v obdobju med obema vojnama in med drugo svetovno vojno na Slovenskem, s poudarkom na socialno-zdravstveni zaščiti mater in otrok, sistemu skrbi in izobraževanja gluhih otrok v Sloveniji in temi ukradenih otrok med drugo svetovno vojno. O tem je objavila več znanstvenih in strokovnih člankov. Je avtorica monografije *Za blagor mater in otrok. Zaščita mater in otrok v letih 1919–1941*, ki je izšla leta 2018 v zbirki Razpoznavanja Inštituta za novejšo zgodovino in monografije *Gluhi in svet. Med odrinjenostjo in vključenostjo*, ki je izšla leta 2024, prav tako v zbirki Razpoznavanja.

⁴ Prav tam.

⁵ Ott, *Otroci s Petrička*, str. 404.

RENDLA Marta, dr., znanstvena sodelavka, Inštitut za novejšo zgodovino, Privoz 11, SI-1000 Ljubljana; marta.rendla@inz.si

ŠORN Mojca, dr., znanstvena sodelavka, Inštitut za novejšo zgodovino, Privoz 11, SI-1000 Ljubljana; mojca.sorn@inz.si

PANČUR Andrej, dr., znanstveni sodelavec, Inštitut za novejšo zgodovino, Privoz 11, SI-1000 Ljubljana; andrej.pancur@inz.si

Celjanke, Celjani in Celje kot žrtve druge svetovne vojne

Prispevek predstavi izgube človeških življenj, ki jih je med drugo svetovno vojno in neposredno po njej utrpelo mesto Celje, torej populacijske izgube Celja, ter mesto Celje kot kraj smrti oseb, ki niso bile iz Celja, a so tam izgubile svoje življenje. Analiza žrtev je narejena na podlagi zbirke Smrtne žrtve med prebivalstvom na območju RS med drugo svetovno vojno in neposredno po njej.

Celje je med drugo svetovno vojno na osnovi ljudskega štetja prebivalstva, ki je bil za tedanje okupacijsko pokrajino Spodnjo Štajersko (slovensko Štajersko in del Dolenjske) izveden 10. oktobra 1941, utrpelo 1.637 smrtnih žrtev ali devet odstotkov prebivalstva. Knežje mesto Celje, v katerem je domovinsko pravico takrat imelo 18.190 prebivalcev, je glede na svojo upravno pokrajino – Spodnjo Štajersko, ki je z okoli 32.000 žrtvami utrpela 5,4-odstotno izgubo prebivalstva, utrpelo za 3,6 odstotka večje izgube. Izgube Celja so bile tudi višje od slovenskih, saj je Slovenija z dobrimi 100.000 žrtvami utrpela 6,7-odstotno izgubo prebivalstva. Po številu izgub je nekoliko višje izgube od Celja utrpela le Ljubljanska pokrajina (9,5 odstotka). Največjo populacijsko izgubo je Celje imelo v letu 1945, ko je zaradi vojne izgubilo življenje 690 ljudi.

Med 1.637 žrtvami Celja je umrlo 1.321 moških in 313 žensk. Večina (1.275 ali 78 odstotkov) je bila Slovencev, dobrih 14 odstotkov žrtev oziroma 237 oseb pa iz vrst nemške narodne manjšine. Največ žrtev sta utrpeli kategoriji civilistov in vojaških oseb, zato jih podrobneje predstavljamo. Žrtve iz vrst civilnega prebivalstva predstavljajo 612 oseb ali 37,4 odstotka vseh celjskih žrtev, vojaške osebe pa predstavljajo 568 oseb ali 35 odstotkov. Za 316 oseb (19 odstotkov) se pripadnosti ni ugotovilo. Med vojaškimi osebami jih je bilo nad 300 mobiliziranih v nemške vojaške formacije, kar predstavlja skoraj 53 odstotkov vseh vojaških žrtev. Pripadniki partizanskega odporiškega gibanja predstavljajo 42 odstotkov žrtev med vojaškimi osebami. Večina, 54 odstotkov, jih je padla oziroma bila pogrešana v boju.

Tretjina celjskih žrtev iz vrst civilnega prebivalstva (204 oseb) je življenje izgubila v povojnih pobojih. Med žrtvami povojnih pobojev jih je bila večina (129 ali 63 odstotkov) iz vrst nemške narodne manjšine. Zaradi taborišč in bombardiranj je

umrlo po 13 odstotkov ali 80 oziroma 81 oseb iz vrst celjskih civilistov, v zavezniškem bombardiranju železniške postaje v Celju 14. februarja 1945 pa jih je umrlo 36. Med žrtvami bombardiranja iz vrst civilnega prebivalstva je bilo tudi 19 mladoletnih. Tretjina civilnih žrtev, 204 ali 33,5 odstotkov, je bila ustreljena, umorjena ali pogrešana. 42 Celjanov ali 7 odstotkov iz vrst civilnega prebivalstva je bila žrtev streljanj oziroma obešanj talcev. Oktobra in novembra 1941 je bilo ustreljenih sedem Celjanov. Leta 1942 je v streljanjih talcev umrlo 21 civilistov (v Celju in Mariboru). Leta 1943, ko je vladalo zatišje v izvajanju tega ekstremnega ukrepa, sta izgubila življenje dva Celjana, leta 1944, ko je znova prišlo do intenziviranja tega ukrepa, pa je na ta način izgubilo življenje osem Celjanov (v Vitanju in Juvanju pri Radmirju). Štirje Celjani iz vrst civilnega prebivalstva so bili 12. februarja 1945 obešeni v Frankolovem, 12 žrtev (2 odstotka) iz vrst civilnega prebivalstva pa je umrla zaradi različnih posledic, povezanih z vojno.

Celje je bilo tudi eno od prizorišč, kjer je nemški okupator streljal talce. Od 815 oseb, umrlih v Celju, je bila polovica talcev. Od 400 talcev, ustreljenih v Celju, je večina bila nedomačinov, saj je bilo med njimi le 17 Celjanov.

Ključne besede: smrtne žrtve, druga svetovna vojna, Slovenija, Celje

Dr. Marta Rendla je znanstvena sodelavka na Inštitutu za novejšo zgodovino. Ukvarja se z raziskovanjem ekonomskih in socialnih manifestacij življenjske ravni Slovencev v času socializma. Preučuje tudi značilnosti infrastrukturnih dobrin ter dostopnost dobrin in storitev s področja razvedrila, kulture in preživljanja prostega časa. Posebno pozornost namenja vprašanju stanovanjske preskrbe in stanovanjski politiki. Raziskovalno polje širi tudi na področje razvoja socialističnega bančništva in združništva. Je avtorica prispevkov s področja socialno-ekonomske in okoljske zgodovine ter kulturne zgodovine in žrtvoslovja.

Dr. Mojca Šorn je znanstvena sodelavka na Inštitutu za novejšo zgodovino. Od leta 2009 je vodja infrastrukturnega programa *Raziskovalna infrastruktura slovenskega zgodovinopisja* in urednica spletnega portala Zgodovina Slovenije - SIstory. Raziskovalno se ukvarja s proučevanjem slovenske družbene zgodovine v prvi polovici dvajsetega stoletja. Je (so) avtorica več znanstvenih in strokovnih monografij doma in v tujini, tudi s področja zgodovine parlamentarizma ter žrtvoslovja.

Dr. Andrej Pančur je direktor Inštituta za novejšo zgodovino. Bil je član več raziskovalnih projektov, mdr. je vodil projekt *Premoženjski in civilno-pravni položaj slovenskih Judov v 20. stoletju*. Od leta 2011 deluje v *Raziskovalni infrastrukturi slovenskega zgodovinopisja*, kjer je odgovoren za tehnološki razvoj, raziskovalne podatke, digitalne izdaje ter prenos digitalnih humanističnih tehnik in metod v slovenski raziskovalni prostor. Je član raziskovalnega programa *Digitalna humanistika: viri, orodja in metode*.

KRAJŠEK Jure, dr., višji kustos, Pokrajinski muzej Celje, Trg Celjskih knezov 8, SI-3000 Celje; jure.krajsek@pokmuz-ce.si

BAUSOVAC Maja, dr., višja kustosinja, Pokrajinski muzej Celje, Trg Celjskih knezov 8, SI-3000 Celje; maja.bausovac@pokmuz-ce.si

Sledovi druge svetovne vojne v »arheološkem zapisu« celjskega mestnega jedra

Čeprav je od konca 2. svetovne vojne minilo že osem desetletij in se je mesto Celje od takrat precej spremenilo, so sledovi vojne v arheološkem zapisu še vedno dobro vidni. Arheologi, ki spremljajo praktično vsa gradbena dela v celjskem mestnem jedru, kljub številnim arhivskim virom vestno dokumentirajo tudi to obdobje. V zapleteni urbani arheološki stratigrafiji je namreč za razumevanje razvoja in časovnega sosledja dogodkov potrebno natančno beležiti vse posege – od modernih pa do najstarejših.

Iz obdobja nemške okupacije Celja in poveljne obnove mesta so v arheološkem zapisu najbolj očitni in prepoznavni ostanki zavezniškega bombardiranja v letih 1944 in 1945. Že sam pogled na poveljne načrte Celja in njihova primerjava s predvojnimi kaže vrzeli v gosti mestni pozidavi, kjer so nekoč stale v bombardiranih uničene stavbe.

Tako je od zahodnega krila hiše Na okopih 13, skrita pod današnjim uličnim tlakom, ostala le še zasuta klet. Ista bomba je uničila tudi večji del vzhodne stene Stare grofije, ki je bila že takoj po koncu vojne pozidana nazaj. Uničen je bil tudi njen zahodni del, kar pa ni več vidno, saj na mestu nekdanjega prizidka k Stari grofiji danes stoji nov prizidek Osrednje knjižnice Celje.

Nekdanjo trinadstropno stavbo na Glavnem trgu 17a je bomba v celoti porušila. Ruševine so bile odstranjene, vrzel v pozidavi pa je ostala. Proti pričakovanjem pod površjem ni bilo vidnih sledov uničenja, saj so arheologi ob obnovi mestnega jedra leta 2013 na tem mestu tik pod tlemi naleteli na presenetljivo dobro ohranjene rimske in srednjeveške ostaline; te so danes prezentirane *in situ* v Paviljonu za prezentacijo arheologije na Glavnem trgu.

Tudi kopalniški del bogate rimske mestne vile – *domusa* se je odlično ohranil pod tlakom dvorišča Narodnega doma, ki je bilo v bombardiranju leta 1945 povsem razdejano.

Ruševine med bombardiranjem porušeni ali poškodovanih stavb so bile po vojni odpeljane na obrobje mesta. Na eno izmed takšnih deponij smo naleteli med arheološkimi raziskavami na t. i. Hermanovem trgu. Celotno zamočvirjeno območje ob nekdanjem potoku Sušnica je bilo namreč zasuto in izravnano z debelimi plastmi ruševin, ki pa so vsebovale tudi številne uničene vojaške in osebne predmete.

O eni najbolj grozljivih epizod iz časa okupacije med 2. svetovno vojno v Celju pričajo ostanki objektov in infrastrukture taborišča, odkritega ob gradnji nove telovadnice I. osnovne šole Celje. Šolo je med okupacijo uporabljala nemška vojska, v neposredni bližini šolskega poslopja pa so zgradili zbirno taborišče za pregnane in prisiljene družine.

V zadnjih mesecih 2. svetovne vojne je skozi Celje potovalo veliko beguncev, prav tako pa so se iz Balkana proti Avstriji premikale številne nemške in kvizlinške vojaške enote. Fotografije, nastale ob osvoboditvi mesta, kažejo ogromne količine zapuščene vojaške opreme na cestah in trgih. Izgubljena ali odvržena vojaška oprema ter predvsem vojaško strelivo nemške izdelave pa se še danes najde med prodrom in skalami na dnu reke Savinje. Na zavrženo vojaško opremo in strelivo neredko naletimo tudi drugod po mestu – na primer ob popravilu in zamenjavi infrastrukturnih vodov.

Zaradi nevarnosti zavezniškega bombardiranja so okupacijske oblasti že leta 1943 v mestu pričele z gradnjo protiletalskih zaklonišč. Eno izmed teh je bilo zgrajeno v samem središču mesta – na območju današnje mestne tržnice. Na ostanke betonskega zaklonišča, ki je v štirih desetletjih popolnoma izginilo iz kolektivnega spomina Celjanov, smo naleteli ob gradnji nove mestne tržnice leta 2009.

Med okupacijo so bili infrastrukturni vodi in nekatere stavbe deležni temeljite prenove. Tako je med okupacijo prenovljena vodovodna napeljava v nekaterih delih starega mestnega jedra delovala še ob koncu 90. let 20. stoletja. Ravno tako se je med zadnjo obnovo Knežjega dvora izkazalo, da je bila temeljita prenova vojašnice izvedena med 2. svetovno vojno. Takrat sta bili poleg izgradnje protiletalskega zaklonišča v celoti prenovljeni kanalizacija in fasada stavbe.

Ključne besede: 2. svetovna vojna, bombardiranje, uničenje, obnova mesta, arheologija

Dr. Jure Krajšek je od leta 2008 zaposlen v Pokrajinskem muzeju Celje kot kustos za rimsko arheologijo, epigrafiko in numizmatiko. Med drugim sodeluje pri arheoloških raziskavah, ki se zadnja leta vežejo predvsem na intenzivno obnovo celjskega mestnega jedra, redno izvaja predavanja za laično in strokovno javnost, aktivno sodeluje na domačih in mednarodnih konferencah in z rednim objavljanjem rezultatov raziskav ter novih odkritij skrbi za promocijo antične dediščine Celja in okolice. Je avtor in soavtor številnih občasnih in stalnih arheoloških razstav, kot so *Od šivanke do zvezd in Celeia* – mesto pod mestom, prejemnik več Valvasorjevih priznanj, priznanj Slovenskega arheološkega društva ter prestižne nagrade Europa Nostra za projekt *Paviljon* za prezentacijo arheologije na Glavnem trgu v Celju.

Dr. Maja Bausovac je od leta 2011 zaposlena v Pokrajinskem muzeju Celje kot kustos za prazgodovinsko, poznoantično, srednjeveško ter novoveško arheologijo. Aktivno sodeluje pri arheoloških raziskavah v Celju in okolici, pa tudi pri promociji ter prezentaciji arheološke dediščine na Celjskem – tako skozi razstave (občasne in stalne), kot skozi aktivno sodelovanje na domačih in mednarodnih konferencah, izobraževanja otrok in odraslih ter objave v strokovnih in poljudno-znanstvenih publikacijah, časopisu in drugih medijih. Je prejemnica več Valvasorjevih priznanj, priznanj Slovenskega arheološkega društva ter prestižne nagrade Europa Nostra za projekt *Paviljon* za prezentacijo arheologije na Glavnem trgu v Celju.

Vojna v vitrini: Muzejsko soočanje z dediščino in zapuščino druge svetovne vojne na primeru Muzeja novejšje zgodovine Celje

V desetletjih po drugi svetovni vojni je ohranjanje t. i. izročil narodnoosvobodilnega boja in socialistične revolucije predstavljalo enega od osrednjih veziv družbe, med drugim tudi zato, ker je povojni enopartijski režim z njim utemeljeval in upravičeval svoj položaj in obstoj. Dogajanje med vojno in po njej se je praviloma prikazovalo enostransko, žrtve v boju za svobodo pa so bile pogosto obravnavane selektivno. Oblast je svojo ideologijo in sistem vrednot razširjala tudi skozi uradne kulturne institucije, med katerimi je bila pomembna vloga namenjena prav muzejem. Po vsej takratni Jugoslaviji so nastajali Muzeji revolucije, ki so prikazovali zgodovino delavskega gibanja, protifašističnega boja in socialistične revolucije, promovirali komunistični režim in gojili kult osebnosti Josipa Broza Tita. Kot eden izmed njih je bil leta 1963 v prostorih nekdanje mestne hiše, zgodovinskem simbolu politične moči v mestu, ustanovljen Muzej revolucije Celje. Zgodovinarji oz. kustosi, zaposleni v muzeju, so se zavedali političnih okvirov in omejitev raziskovalnega dela. Največja pozornost je bila zato namenjena žrtvam nacističnega nasilja, osvobodilnemu gibanju in partizanskemu boju ter vlogi komunistov v njem. Posamezne vsebine so bile predstavljene dokaj objektivno, druge spet izrazito ideološko in pristransko, v strogi črno-beli interpretaciji. Nekateri, za oblast najspornejši dogodki in pojavi, kot npr. množični povojni poboji političnih nasprotnikov, so bili povsem zamolčani in tabuizirani.

Z demokratičnimi spremembami v drugi polovici osemdesetih ter začetku devetdesetih let dvajsetega stoletja je v odnosu do preteklosti nastopilo novo obdobje. Spodbujeni s politično in strokovno odjugo so vedno bolj avtonomni postajali tudi nekateri muzeji. Med prvimi ravno Muzej revolucije Celje, ki je v sodelovanju z Gorenjskim muzejem leta 1990 pripravil odmevno razstavo o mobiliziranih Slovencih v nemško vojsko z naslovom Po sili vojak.

Pa vendarle je, po mnenju dela slovenskega javnega in intelektualnega prostora, soočanje slovenskih muzejev s t. i. težavno dediščino potekalo prepočasi in premalo odločno. Zato je prvo obsežno razstavo, ki prikazuje drugo plat slovenske vojne in povojne zgodovine, pripravila skupina nemuzealcev, sicer predvsem zgodovinarjev in umetnikov. Razstava z naslovom Temna stran meseca - kratka zgodovina totalitarizma v Sloveniji 1945-1990 je bila leta 1998 postavljena najprej v Ljubljani, naslednje leto pa je gostovala tudi pri nas v Celju.

Proces transformacije našega muzeja, ki se je maja 1991 tudi formalno preimenoval v Muzej novejšje zgodovine Celje, je bil v širši javnosti dobro sprejet. Strahovi nekaterih, zlasti borcev, da bo zgodovina NOB v muzeju izbrisana oz. razvrednotena, so se izkazali za neupravičene. Ne le, da antifašističnega boja nismo relativizirali ali kako drugače zmanjševali njegovega pomena, temveč smo v zadnjih tridesetih letih pripravili vrsto novih razstav na to temo, vključno z delom stalne razstave Živeti v Celju, odprte leta 2000. Na njih smo znana, nesporna dejstva dodatno osvetlili, očistili ideološkega balasta in prikazali na sodobnejši način ter jim dodali vsebine, ki odkrivajo tudi temnejšo stran partizanskega gibanja in komunistične revolucije.

V zvezi s slednjim velja posebej izpostaviti produkcijo razstave dr. Mitja Ferenc Prikrito in očem zakrito, leta 2005, na kateri je bila problematika povojnih pobojev in prikritih grobišč na slovenskih tleh prvič celovito prikazana skozi muzejski medij.

Kljub naštetim dejstvom se v MNZC občasno še vedno srečujemo s kritikami in očitki, da se premalo posvečamo povojnemu totalitarnemu obdobju, oz. da poveljujemo obdobje, v katerem je Celje preživelo skoraj polovico dvajsetega stoletja. V muzeju jih sprejemamo kot sicer legitimne, a neosnovane, saj praviloma izhajajo tako iz nepoznavanja muzejske stroke in razstavnih konceptov, kot ideoloških in političnih motivov. Tudi zato si bomo še v bodoče prizadevali za celovit in objektiven prikaz novejšje zgodovine, vključno z obdobjem druge svetovne vojne. Pri tem ostajamo odprti za njene sodobne (re)interpretacije, obenem pa ohranjamo distanco do zgodovinskega revizionizma.

Ključne besede: druga svetovna vojna, Muzej revolucije Celje, Muzej novejšje zgodovine Celje, NOB, muzejska interpretacija

Dr. Tonček Kregar (1971) je direktor Muzeja novejšje zgodovine. Kot zgodovinar se ukvarja zlasti z zgodovino Slovencev in drugih slovanskih narodov v drugi polovici 19. in prvi polovici 20. stoletja ter zgodovino Celja s poudarkom na 2. svetovni vojni. Med drugim je avtor znanstvene monografije *Med Tatrami in Triglavom: Primerjave narodnega razvoja Slovencev in Slovakov in njihovi kulturno-politični stiki 1848-1938* (2007) ter pregleda druge svetovne vojne na Celjskem z naslovom *Vigred se povrne* (2009).

Kot avtor ali vodja projekta je sodeloval pri vseh večjih raziskovalno-razstavnih projektih matičnega muzeja kot tudi nekaterih v širšem slovenskem prostoru. Za dosežke na področju muzeologije je prejel več priznanj, med njimi tudi Valvasorjevo nagrado in dve Valvasorjevi priznanji. Aktivno sodeluje na različnih muzeoloških in zgodovinarskih srečanjih in konferencah doma in v tujini (Amsterdam, Dubrovnik, Praga, Cape Town, Skopje, Gabrovo...).

Znanstvena konferenca
ob 80. letnici konca druge svetovne vojne

Celje in leto 1945

Povzetki referatov

© *Izdal in založil*

Muzej novejše zgodovine Celje

zanj

dr. Tonček Kregar

Soizdajatelja

Univerza Alma Mater Europaea

zanjo prof. dr. Ludvik Toplak

in

Zgodovinsko društvo Celje

zanj mag. Damir Žerič

Uredniški odbor

dr. Tonček Kregar, dr. Marija Počivavšek, dr. Daniel Siter

Lektura

Katja Pur

Fotografije

Muzej novejše zgodovine Celje, foto Josip Pelikan in Jože Kološa

Oblikovanje fotografskega gradiva

Suzana Senica

Oblikovanje in tisk

Filter urbane rešitve

Naklada:

200 izvodov

CIP - Kataložni zapis o publikaciji

Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

94(497.4Celje)"1941/1945"(082)

CELJE in leto 1945 (konferenca) (2025 ; Celje)

Celje in leto 1945 : znanstvena konferenca : povzetki : Muzej novejše zgodovine Celje, 12. maj 2025 / [uredniški odbor Tonček Kregar, Marija Počivavšek, Daniel Siter ; fotografije Muzej novejše zgodovine Celje, foto Josip Pelikan in Jože Kološa]. - Celje : Muzej novejše zgodovine, 2025

ISBN 978-961-6339-69-8

COBISS.SI-ID 231928323

Znanstveno konferenco so omogočili:

Muzej novejše zgodovine Celje
Zgodovinsko društvo Celje
Univerza Alma Mater Europaea
Mestna občina Celje

Programski odbor:

dr. Tonček Kregar
dr. Daniel Šiter
dr. Mojca Šorn

Organizacijski odbor:

dr. Tonček Kregar
dr. Marija Počivavšek
dr. Daniel Šiter

